Sibirische Studien 2.1, 2007: 13-40
Sibirya İncelemeleri

Orhon Yazıtlarından Yakutça ve Dolgancaya Ulaşan Eskicil Sözvarlığı

Hülya Yıldız*
(Eskişehir)

Abstract: Siberian Turkic languages have close connections with the language of Orkhon Inscriptions in comparison with the other Turkic languages. Yakut and Dolgan, which developed in their own way due to isolation from other Siberian and Turkic languages still preserve some archaic features as attested in Kül Tegin, Bilge Kağan, and Tuñukuk Inscriptions in point of fonology, lexicology and semanthics while most of the other Siberian and Turkic languages do not. This article examines such forms which still survive only in the current vocabulary of Yakut and Dolgan or one or two more languages. Results of this study show that Orkh. *ayguçı* 'sözcü, kağanın sözcüsü', *balık* 'mud', *koduz* 'woman, widow', *küreğ* 'fugitive, runaway', *ö-* 'to think; to think of, to know', *öğleş-* 'to take counsel together', *tirgür-* 'to revive, bring to life', *topul-* 'to pierce', *tu-* 'to close, block' and *yubul-* 'to be rolled' survive only in the current vocabulary of Yakut; *anın* 'ins. of *ol*', *aṅığ* 'bad, evil', *kamşağ* 'shaky, shaken, in disorder', *kamşat-* 'to shake', *kantan* 'from where', *kısıl* 'valley, a narrow gorge' survive only in the current vocabularies of Yakut and Dolgan among all Turkic languages. Other 12 forms survive only in the current vocabularies of Yakut and Dolgan, and one or two more languages.

* hkoprulu@anadolu.edu.tr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye.

Key words: Orkhon Inscriptions, Siberian Turkic Languages, Yakut Language, Dolgan Language, Lexicology.

Giriş:

Türkolojide Sibirya etnik topluluklarının dilleri karşılaştırmalı dil tarihi araştırmaları için değerli bir malzeme (Nasilov, 1997, s. 55) olarak kabul edilir. Bu diller Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında sesbilgisi, sözyapımı, sözvarlığı ve anlambilimi açısından öteki Türk dillerine göre eskicil kimi özellikler taşır. Sibirya Türk dillerinin sözvarlığı açısından önemi ise bu dillerin sözvarlığının birçok özelliğiyle Eski Türk yazıtlarını andırmasıdır (Nasilov, 1997, s. 55). Sibirya Türk dilleri Orhon Yazıtları temelinde Eski Türk yazıtlarıyla karşılaştırıldığında bu görüşü destekleyecek dil malzemesine rahatlıkla ulaşılabilir. Bu dillerin sözvarlığında üç büyük yazıttan günümüze kadar gelen ve bugün yalnızca Sibirya Türk dillerinden bir ya da birkaçında yaşayan pek çok sözcük bulmak mümkündür.

Tuvaca açısından bakıldığında bunların başında *azı* 'veya, yoksa' < ET *azu* 'veya, yoksa' (Ölmez, 2000, s. 133)[1] ve *çugay* 'tebeşir, kireç; beyaz boya, badana' < Orh. *çugay* < Moğ. *şikuy, şokuy, çokuy* (Tezcan, 1995; Ölmez, 2000, s. 133) sözcükleri gelir. Ölmez'e göre bu iki sözcük günümüz Türk dillerinden yalnızca Tuvacada yaşar. Clauson'un (s. 25a) 11. yy'dan sonra görülmediğini yazdığı ET *içik-*[2] eylemi Tuvacada *ijik- II* 'dalmak, batmak' (TW 182a)[3] olarak varlığını sürdürür. Günümüz Türk dilleri arasında yalnızca Tuvacada yaşayan sözcüklere *baştay* 'başta, ilk, birinci' < ET (Orh.) *başlayu* (TW 88b) da eklenebilir. ET *kiğür-* 'girdirmek, sokmak' sözcüğü

1 Ölmez Clauson'a (s. 280a) dayanarak bu sözcüğün güntümüz dillerinden yalnızca Tuvacada yaşadığı bilgisini verir.

2 Tekin (2003, s. 87, mad. 186) ve Erdal (1991, s. 495) sırasıyla 'bağımlı olmak, tabi olmak' ve '(yabancı bir hükümdara) boyun eğmek, tabi olmak, teslim olmak' anlamlarıyla verdikleri sözcüğün yapısını *iç+ik-* olarak çözümlerler.

3 Ölmez, etimolojisini *iş+ik-* < *içik-* < *iç+ik-* olarak verdiği sözcüğü Clauson, s. 25a'daki *içik-* ile ilişkilendir.

Tuvacada *kiir-* 'getirmek, sokmak, ithal etmek' (TW 201a), Kumukçada *kiyir-* 'sokmak' (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 115) olarak yaşar.

Altayca ET *yüz-* eyleminin yazıtlarda geçen en eski ettirgenlik ekli hali olan *yüzüt-*[4] 'yüzdürmek' biçimini *cüzüt-* 'yüzdürmek' (ATS 68a) olarak korur. Clauson'un (s. 154b) soru işaretiyle yalnızca Tuvacada *ulay ulay* 'sürekli olarak, birbiri ardınca' olarak yaşadığını yazdığı ET *ulayu* 'önce, ilk önce' sözcüğü Altaycada *ulay* 'birbiri ardına, üst üste, peş peşe' (ATS 193b) olarak görülür. Clauson'un (s. 929a) hiçbir modern dile gönderme yapmadığı *yalma* 'kaftan' sözcüğü de Altaycanın Teleüt ağzında *çalma I* 'bayramlık hafif giysi için kullanılan süs' (TAS 12) olarak korunur.

ET *kel-* eyleminin en eski ettirgenlik biçimi olan ve daha sonra *keltür-* ile yer değiştiren *kelür-* 'getirmek' (Clauson, s. 719b) eylemi bugün **Hakasçada** *kilir-* 'getirmek' (HTS 244a) olarak yaşamaya devam eder. Hakasçadaki *pĭrger* '1. beriye, buraya; 2. öteye' (HTS 368a) < ET *birgerü* 'güneye doğru, güneye' ve *tügede* 'bütünüyle, tümüyle' (HTS 532a) < ET *tüketi* 'tamamiyle, baştan sonuna kadar' biçimleri de yazıtlardan günümüze değin gelen ve bugün yalnızca bu dilde yaşayan sözcüklerdir.

Genellikle Güney Sibirya Türk dillerinden ayrı düşünülen (Killi, 1997, s. 62) Yakutça, Türk dillerinin evrim sürecindeki çok eski izleri koruyan Türk dillerinden biri olduğu için (Levin, 2001, s. 6)[5] dil araştırmaları açısından özel bir öneme sahiptir. Yakutça ve onunla

4 Clauson'da (s. 985a Ø) **yüzüt-* biçiminde bir madde yoktur. Clauson söz konusu eylemin geçtiği tümceyi "Toğla ögüzüg yüzdi 'Toğla ırmağını yüzdü' " (s. 984b) olarak verir.

5 Levin bu bilgiyi Malov, S.E. "Yeniseyskaya Pis'mennosti Tyurkov: Tekstı i Perevodı. M.; L.: İzd-vo AN SSSR, 1952" adlı kaynağın 6.; Ubryatova, E.İ. "Opıt Sravnitel'nogo İzuçeniya Fonetiçeskix Osobennostey Yazıka Naseleniya Nekotorıx Rayonov Yakutskoy. ASSR. M. L.: İzd-vo AN SSSR, 1960" adlı kaynağın 2-6.; Şirobokova, N.N. "Ob Otnoşenii Yakutskogo Yazıka k Yazıkam Drevnetyurskix Pamyatnikov. Novosibirsk: Nauka, 1977, s. 108-116" adlı kaynağın 108-110. ve Kondrat'yev, V.G. "Grammatiçeskiy Stroy Yazıka Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII-XI. Vekov. L: İzd-vo Lening. Un-ta, 1981" adlı kaynağın 187. sayfalarından aktarmaktadır.

birlikte Dolgancanın önemli özelliklerinden biri, çok sayıda Eski Türkçe sözcüğün eskicil biçiminin ses ya da anlam açısından bugün hâlâ bu dillerde yaşıyor olmasıdır (Ölmez, 1994, s. 202). Bu sözcüklerden kimilerine günümüzde yalnızca Yakutçada ve Dolgancada rastlanıyor olması dikkat çekicidir. Örneğin Tekin (2006, s. 112-113) ET *kısıl* sözcüğünün yalnızca Yakutçada ve *kıtıl* biçiminde yaşadığını (bkz. 10 madde) yazar. Ölmez (1994, s. 202) *aṅığ* 'kötü, fena' sözcüğünün günümüzde yalnızca Yakutça ve Dolgancada varlığını sürdürdüğü bilgisini verir (bkz. 2. madde).

Bu makale üç büyük yazıttan Yakutça ve Dolgancaya kadar gelen ses ya da anlam açısından eskicil sözvarlığını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Yakutça ve Dolganca için "Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı ve Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması" adlı Yüksek Lisans tezinin[6] "Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı Bakımından Karşılaştırılması" başlıklı ilk bölümü temel alınmıştır. Ardından üç büyük yazıtın sözvarlığı *Tuwinischer Wortschatz*, *Altayca-Türkçe Sözlük* ve *Hakasça-Türkçe Sözlük* adlı kaynaklar aracılığıyla Tuvaca, Altayca ve Hakasçayla da karşılaştırılmıştır. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* ve Sevortyan'ın *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov* adlı etimoloji sözlüklerine başvurularak günümüz Sibirya Türk dillerine özgü görünen sözcüklerin öteki Türk dillerinde yaşayıp yaşamadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Aşağıda üç büyük yazıtın sözvarlığına dahil olup bugün yalnızca Yakutça ve Dolgancada ya da bu iki dille birlikte bir iki dilde daha varlığını sürdüren dil malzemesi üzerinde durulacaktır.

1. anın 'onun ile' [T 24].

Yak. *onon* 'onunla; böylelikle; çünkü' (YRS 273), **Dol.** *onon* 'onunla; böylece, böylelikle' (DW 193).

6 Hülya Yıldız, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ölmez, Eskişehir, Mayıs 2007.

Sevortyan'da **anın* (1974, s. 152 Ø) ya da **onon* (1974, s. 456 Ø) maddeleri yoktur. Clauson ise *anın* maddesinde (s. 187a) *ol*'un araç ekli biçimi olan bu sözcüğün belirteç olarak kullanıldığını ve 'bu nedenle, onun için, böylece' anlamlarını taşıdığını yazar. Yukarıda verilen Yakutça ve Dolganca biçimler araç ekli anlamı koruduğu gibi Clauson'un verdiği anlamları da taşımaktadır. ET *anın* sözcüğünün dengi günümüzde yalnızca Yakutça ve Dolgancada görülmektedir. Yakutçada ve Dolgancada *a*'dan *o*'ya geçişle ilgili olarak krş. Yak. *oççо* 'bu kadar, o kadar' < **ança* (Stachowski, 1993a, s. 75, mad. 13.2), Dol. *oççо* 'bu kadar, o kadar' (DW 188).

2. aṅığ 'kötü, fena' [KT G 3 vb.].

Yak. *ayıı* 'günah' (LPOYY 70; YRS 35 I 1[7]; TSS 103), **Dol.** *aṅıı* ~ *aṅı* 'günah' (DW 34).

Bu sözcük Clauson'da (s. 182a) yalnızca tarihi metinlerle örneklendirilmiş, hiçbir çağdaş Türk diline gönderme yapılmamıştır. Ancak "... Orhon Türkçesinde ince *n* (= *ń, ny*) ile bulduğumuz *aṅıg* (= *anyıg* 'fena, kötü') sözü Yakutçada olduğu gibi Dolgancada da ince *ń* ünsüzü ile yaşar: **Dol.** *aṅī* 'günah' = **Yak.** *ayī* ~ *aÿī* ~ *aṅī* ay." (Ölmez, 1994, s. 202). Bu sözcüğün önemi, günümüzde yalnızca bu iki dilde varlığını sürdürüyor olmasıdır.

3. ayguçı 'sözcü, kağanın sözcüsü' [T 10, 29 vb.].

Yak. *ıyaaççı* § *ıyaaççı-kerdeeççi kihi* 'buyruk ve akıl veren kişi' (YRS 523 I), **Dol.** Ø.

Dolgancada Orh. *ayguçı* sözcüğünün dengi yoktur. Yakutçada *ıyaaççı* olarak görülen bu sözcük tek başına değil, *ıyaaççı-kerdeeççi kihi* 'buyruk ve akıl veren kişi' (YRS 523 I) söz öbeğinin içinde kullanılır. Buradaki *ıyaaççı* sözü anlam bakımından doğrudan Orh. *ayguçı* ile ilintilidir. Ancak Orh. *ayguçı* sözcüğü Türkçe bir kök ve ekle türetilmişken, Yak. *ıyaaççı* sözcüğü yapı olarak Yak. *ıy-* < ET *ay-*

7 YRS'da bu sözcüğün eskimiş bir biçim olduğu ve geniz y'si ile telaffuz edildiği bilgisi vardır.

'söylemek, sözcülük etmek, beyan etmek' eylemi ile Moğolca *-aaççı* ekinden (Kałużyński, 1995, s. 100) oluşmuştur. Orh. *ayguçı* sözcüğünün dengi günümüzde yalnızca Yakutçada yaşamaktadır.

4. ba- 'bağlamak' [T 27].

Yak. *baay-*[8] 'bağlamak' (LPOYY 31; YRS 54; RYS 480; TSS 23; TDBUÜ 172), **Dol.** *baay-* 'bağlamak' (SDR-RD 15 II 1; DW 55).

Clauson (s. 292a) *ba:-* eyleminin 13. yy.'da *bağla-* ile yer değiştirdiğini yazar. Ancak Yakutça ve Dolgancada ET *ba-* eylemi en eski tek heceli biçimiyle yaşamaya devam eder. Eylemin tek heceli olarak korunduğu bir başka Türk dili ise Halaççadır: Hal. *vā*^{a}- 'bağlamak' (Tekin, 1995, s. 172).

5. balık (II) 'çamur' [KT K 8].

Yak. *bılık* 'çamur' (YRS 93; RYS 206).

Clauson'da (s. 336a) *balık 3* 'çamur' maddesinde hiçbir çağdaş Türk diline gönderme yoktur. Sevortyan sözlüğünün (1978, s. 59) ilgili *balık* maddesinde de sözcüğün kökeniyle ilgili görüşlere yer verilir; ancak herhangi bir Türk diline gönderme yapılmaz. ET *balık* 'çamur' sözcüğü günümüzde bir tek Yakutçada varlığını sürdürmektedir. Yakutçadaki kimi sözcüklerin ikinci hecesinde *bılık* örneğindeki gibi uzunluklar bulmak mümkündür: Örneğin, **Orh.** *keyik* 'büyük baş av hayvanı' : **Alt.** *kiyik* 'yaban hayvanı' (ATS 113b), **Kırg.** *kiyik* '(domuz müstesna olmak üzere) bütün çatal tırnaklı yabani hayvanlar' (KS II 475b), **Kar.** (hkt) *kiyik* '1. vahşi, yabani; 2. gaddar, merhametsiz' (KKS 78b); ama **Yak.** *keyiik* 'tos vuran' (LPOYY 109; YRS 217).

8 Yakutça eylemin sonunda görülen *-y* sesi, ET karşılığı düz-dar ünlüyle biten eylemlere gelen ikincil bir *-y* sesidir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 102-111). Örn. ET *ağrı-* hastalanmak : **Yak.** *ıarıy-* (LPOYY 71; YRS 521; RYS 43), ET *udı-* uyumak : **Yak.** *utuy-* (LPOYY 42; YRS 446 1; RYS 607 1). Yakutçada geniş uzun ünlülü bir kökten sonra ikincil *-y* sesinin türediği *üöy-* 'düşünmek' < **ǖ-* 'ay.' örneğini bulmak da mümkündür.

6. ıt 'köpek (yıl adı)' [BK G 10].

Yak. *ıt* 'köpek' (LPOYY 19; YRS 531; RYS 592; TSS 134), **Dol.** *ıt* 'köpek' (SDR-RD 84 II; DW 262).

Clauson (s. 34a) yazıtlarda art ünlüyle görülen sözcüğün Kuzeydoğu grubundan Tuvacada hâlâ art ünlülü olduğunu, başka dillerde ise ön ünlülü görüldüğünü yazar. Art ünlülü Tuvaca biçim *Tuwinischer Wortschatz*'da da yer alır: *ıt* /d/ 'köpek, it' (Ölmez, 2007, s. 180b). ET *ıt* sözcüğü günümüzde Tuvaca dışında Yakutça ve Dolgancada da art ünlüyle varlığını sürdürmektedir.

7. kamşağ 'sallantılı, kargaşa içinde' [KT K 3].

Yak. *xamsıı* (P, c. IV, sü. 3290) ~ *xamnıı* (P, c. IV, sü. 3286) 'hareket', **Dol.** *kamnıı* 'gidiş, gitme, hareket (etme)' (SDR-RD 31) ~ *kamnaa* 'hareket; gidiş, geliş' (SDR-RD 31).

Clauson (s. 629a) anlamını belirtmeden *hapax* kaydıyla verdiği *kamşa:ğ* sözcüğünün yine anlamı 'garanti olmayan' *kamşa:-* eyleminden türetilmiş bir ad olduğunu yazar. Ancak Orh. *kamşağ* sözcüğünü 1928'de yayımlanan Pekarskiy sözlüğünde *xamsıı*[9] 'hareket' (c. IV, sü. 3290) ~ *xamnıı* 'hareket' (c. IV, sü. 3286) olarak buluruz. 1972'de yayımlanan *Yakutsko-Russkiy Slovar"*da ise bu biçimler yer almaz. Orh. *kamşağ* sözcüğü Dolgancada *kamnıı*[10] 'gidiş, gitme, hareket (etme)' (SDR-RD 31) ~ *kamnaa* 'hareket; gidiş, geliş' (SDR-RD 31) olarak görülür. O halde Orh. *kamşağ* sözcüğünün günümüzde yalnızca Dolgancada yaşadığı, Yakutçada ise yakın bir döneme kadar varlığını sürdürmüş olduğu söylenebilir.

9 Yakutça ve Dolgancada iki heceli sözcüklerin sonundaki **-ağ* > *-ıı* gelişimi için krş. ET *yadağ* 'yaya, piyade' > Yak. *satıı* 'ay.' (LPOYY 75; YRS 319; RYS 421 1; TSS 299 2; YM 258), Dol. *hatıı* 'ay.' (SDR-RD 56; DW 99 1, 2).

10 Yakutça ve Dolgancadaki *-mş-* > *-mn-* gelişimi için krş. ET *yumşa:-* 'yumuşak olmak' (Clauson, 1972, s. 939a) > Yak. *sımnaa-* 'yumuşamak' (YRS 358b), Dol. *himnaa-* 'yumuşamak' (DW 118 2).

8. kamşat- 'sarsılmak, sendelemek' [KT K 7].

Yak. *xamsat-* 'hareket ettirmek, itmek' (YRS 477; RYS 124 2), **Dol.** *kamnat-* 'sallanmak, ırgalanmak; sallanmak, sendelemek, yalpalamak' (SDR-RD 31; DW Ø).

Clauson (s. 629a) *kamşa:-* eyleminin ettirgen biçimi olduğunu yazar ve sözcüğü 'sarsmak, sallamak; (ayağı) sendelemek, (düşünceleri) dağılmak' anlamlarıyla verir. Bu maddede hiçbir Türk diline gönderme yapılmamıştır. ET *kamşat-* eylemi günümüzde yalnızca Yakutça ve Dolgancada yaşamaktadır. Yukarıda verilen Dolganca biçim anlam bakımından Yakutçaya göre daha eskidir.

9. kantan 'nereden' [KT D 23].

Yak. *xantan* 'nereden' (YRS 479; RYS 384; DW 137), **Dol.** *kantan* 'nereden' (SDR-RD 31; DW 137).

Sevortyan'da (1997, s. 256 Ø) ve Clauson'da (s. 635 Ø) ******kantan* maddesi yoktur. Clauson ET *kantan* sözcüğüne *ka:ñu:* (s. 632b) maddesinin içinde değinir ve sözcüğü yalnızca tarihî metinlerle örneklendirir. Ancak ET *kantan* 'nereden' sözcüğü Yakutçada *xantan* 'nereden' (YRS 479; RYS 384; DW 137), Dolgancada *kantan* 'nereden' (SDR-RD 31; DW 137) olarak varlığını sürdürmektedir. Söz başı /k/ fonemini koruması Dolgancanın Yakutçaya göre daha eskicil bir özelliğidir (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 71). ET *kantan* sözcüğü günümüzde yalnızca Yakutça ve Dolgancada yaşamaktadır.

10. kısıl 'dağ geçidi, dar vadi' [BK D 37].

Yak. *kıtıl* 'kıyı, sahil; ırmak vadisi' (YRS 214 1, 2; RYS 34), **Dol.** *kıtıl* 'kıyı; sahil' (SDR-RD 43), *kıtıl ~ kıtıl* (DW 171; DWb 47).

Kaynaklar ET *kısıl* sözcüğünün *kıs-* eyleminden *-l* ekiyle türetildiği konusunda birleşirler[11]. Çeşitli kaynaklarda ET *kısıl* = Yak., Dol. *kıtıl* karşılaştırmasını bulmak mümkündür: Yak. *kıtıl* 'kıyı, sahil; ırmak vadisi' sözcüğünü ele alan Kałużiński (1995, s. 297) sözcüğü

11 Clauson, 1972, s. 667b; Erdal, 1991, s. 330, mad. 3.113; Tekin, 2003, s. 91, mad. 206.

ET *kısıl* 'boğaz, dar geçit' ile karşılaştırılıp *kıs-* 'kısmak sıkıştırmak' eylemine bağlamıştır. Stachowski (1997, s. 47) Dolgancadaki *-l* ekini işlerken Dol. *kıtıl* sözcüğüyle birlikte ET *kısıl* 'boğaz, dar geçit' sözcüğüne değinmiştir. Stachowski burada sözcüğü *kıs-* 'kısmak, sıkışmak' eylemine bağlamış ve *-l* ekinin muhtemelen eski bir Moğolca alıntı olduğunu yazmıştır.

Yakutça ve Dolgancada *kıtıl* sözcüğü ET'deki 'vadi' anlamını korumuş, bunun yanında 'kıyı, sahil' anlamını da kazanmıştır. Kałużiński (1995a, s. 297)'nin bu konudaki görüşü, Yak. *kıtıl* < ET *kısıl* ile Yak. *kıtı* 'kıyı, kenar, sınır' < ET *kıdıg* 'sınır, kıyı sözcükleri arasında anlam birleşmesi olabileceği yönündedir. ET *kısıl* sözcüğü günümüzde yalnızca Yakutça (Tekin, 2006, s. 112-113) ve Dolgancada yaşamaktadır.

11. koduz 'kadın, dul, kocasız kadın' [T, 2. taş, G 4].

Yak. *xotuuska* 'karı, eş, zevce' (*saygısız ifade* YRS 504; P IV Ø), **Dol. Ø.**

Yukarıda verilen Yakutça sözcük, akrabalık adları üzerine yapılan en kapsamlı çalışma olan *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*[12] adlı kitapta yer almaz. Sözcüğün ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu ve sonundaki *+ka* eki, bu sözcüğün Rusçadan geri ödünçleme olduğunu düşündürse de *Rusça-Türkçe Sözlük*'te (Gültek, 2004) ve *Etimologiçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka*'da ******xotuuska* diye bir madde yoktur. Öte yandan Yakutçadaki kimi sözcüklerin ikinci hecesinde örneğindeki gibi uzunluklar bulmak da mümkündür (bkz. yukarıdaki *bılık* maddesi).

Yak. *xotuuska* sözcüğünün sonundaki *+ka* eki ise yalnızca Yakutçada değil, Slav dilleriyle etkileşimde bulunan kimi Türk dillerinde de görülür ve akrabalık adlarına eklenebilir: Gag. *baldıska*[13] 'baldız' (Li, 1999, s. 291), Gag. *dayka* 'dayı' (Li, 1999, s. 132); Kar.

12 Yong-Song Li. *Türk Dillerinde Akrabalık Adları.* İstanbul: Simurg, 1999.

13 Li (1999, s. 291, dip. 805) sözcüğün sonundaki *+ka* ekinin bir Slav dilinden alınmış olması gerektiğini yazar.

(h) *tıyıska* 'erkek kardeşin karısı' (Li, 1999, s. 277), krş. Kar. (h) *tıyıs* 'kocanın erkek kardeşi' (Li, 1999, s. 277, dip.739).

12. küreğ 'kaçak'[14] [T, 1. taş, K 9].

Yak. *kürüü* 'kaçma, kaçış' (P II 1334; YRS Ø), ayr. krş. *küree-* 'kaçmak' (YRS 201; RYS 654 2; DW 166), **Dol.** Ø[15].

Baştan beri *körüg* okunan ve 'casus' diye anlamlandırılan bu sözcüğün *küreg* 'kaçak' olması gerektiği Marcel Erdal (1991, s. 196) tarafından fark edilmiştir (Tekin, 1994, s. 32). "'Kaçmak' anlamındaki *kürä-* eylemi Orhon Yazıtlarında, Uygurcada ve MK'da vardır. Bundan *-g* eki ile türemiş *kür(ä)g* 'kaçak' sözcüğü de Uygurcada (Hamilton 1986: 241) ve Kutadgu Bilig'de geçer (EDPT: 737)" (Tekin, 1994, s. 32).

Orh. *küreğ* 'kaçak' sözcüğünün kökü olan *küre-* eylemi günümüz Türk dillerinden yalnızca Yakutçada yaşamaktadır. Sevortyan (1997, s. 146) *küre:-* maddesinde yalnızca Yakutçaya yer vermiş ve sözcüğün anlamını 'kaçmak' olarak belirtmiştir. Clauson ise *küre:-* 'kaçmak, terk etmek' maddesinde (s. 737a) hiçbir dile gönderme yapmamıştır. Bu *küre-* eyleminden türeyen Orh. *küreğ* 'kaçak' sözcüğü de yine yalnızca Yakutçada *kürüü* 'kaçma, kaçış' olarak görülmektedir. Aradaki tek fark, Orhon Türkçesinde eylemin sonucunda ortaya çıkan bir adı gösteren *-(X)g* ekiyle (Tekin, 2003, s. 89, mad. 196) türetilen ve kişiye ait bir nitelik belirten *küreğ* sözcüğünün Yakutçadaki *kürüü* 'kaçma, kaçış' haliyle yalnızca bir eylem adı olmasıdır. Orh. *küreğ* > Yak. *kürüü* örneğine benzer bir ses gelişimi için krş. Orh. *yadağ* 'yaya' > Yak. *satıı* 'yaya' (YRS 319; RYS 421).

13. olur- 'oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek' [KT G 1].

14 Clauson sözcüğü *körüg* 'casus' olarak okur (s. 741b), *küreg* 'kaçak'ı ise Kutadgu Bilig'de geçen bir *hapax* olarak verir (s. 741b).

15 Dolganca için krş. *küree-* ~ *küüree-* 'kaçmak' (DW 166).

Yak. *olor-* 'oturmak, yaşamak; (sandalyeye vb.) oturmak' (LPOYY 44; YRS 270 2, 1; RYS 160 1, 2; TSS 207), **Dol.** *olor-* 'oturmak; yaşamak' (SDR-RD 50 I, II 1; DW 192 2, 3).

Clauson (s. 150a-b) ET *olur-* sözcüğünün yalnızca Tuvaca ve Yakutçada yaşadığını yazar: Tuv. *olur-*, Yak. *olor-*. Tuvaca sözcük *Tuwinischer Wortschatz*'da da *olur-* 'oturmak, durmak, yaşamak' (Ölmez, 2007, s. 225b) olarak yer alır. ET *olur-* sözcüğü Yakutça ve Tuvaca dışında Dolgancada da yaşamaya devam eder.

14. olurt- 'tahta oturtmak, oturmak' [KT D 26].

Yak. *olort-* 'oturtmak, yerleştirmek' (YRS 270 1; RYS 558 1; TSS 207), **Dol.** *olort-* 'oturtmak, yerleştirmek' (DW 192 1).

Clauson (s. 151a-b) bu sözcüğün türlü ses değişimleriyle yaşadığını yazsa da hiçbir çağdaş dilden örnek vermez. ET *olur-* (~ ?*olor-*) eyleminin ettirgen biçimi olan bu sözcük Yakutça ve Dolgancada *olort-* olarak yaşamaktadır. Sözcük bir de Tuvacada görülmektedir: *olurt-* 'dikmek, oturtmak' (Ölmez, 2007, s. 225b).

15. ö- 'düşünmek, akıl etmek, bilmek' [KT G 8].

Yak. *üöy-*[16] 'düşünmek' (TDBUÜ 183; P IV sü. 3137; YRS Ø; RYS Ø), **Dol.** Ø.

Clauson (s. 2b) 11. yy'a kadar yaygın olan *ö:-* eyleminin daha sonra görülmediğini yazar. Tekin ise Yakutçadaki *üöy-* eylemini doğrudan doğruya **ȫ-* 'düşünmek, anlamak' ile ilişkilendirir (1995, s. 183). 1928'de yayımlanan Pekarskiy sözlüğünde geçen bu *üöy-* eylemi 1972'de yayımlanan YRS'da (s. 454 Ø) yer almaz. O halde eylemin Yakutçada hiç değilse yakın bir döneme kadar varlığını sürdürmüş olduğu söylenebilir.

16 Stachowski (1993, s. 86) Yakutça *üöy-* eyleminin geldiği biçimi, sonundaki ikincil *-y* sesi nedeniyle **ögi-* < **ög* 'akıl, zeka' < **ö-* 'düşünmek, anlamak, kavramak' < Yak. *üöy-* (ikincil *-y* ile) 'unutmamak' olarak tasarlar. Ancak Yakutçada geniş uzun ünlülü bir kökten sonra ikincil *-y* sesinin türediği *baay-* 'bağlamak < **baa-* 'ay.' örneğini bulmak da mümkündür.

16. öğir- 'sevinmek' [BK D 32].

Yak. *üör-* 'sevinmek' (LPOYY 44; YRS 454; RYS 520; TSS 237; GDJV 86), **Dol.** *üör-* 'sevinmek' (SDR-RD 79 II; DW 251).

Clauson ET *öğir-* eyleminin yalnızca Tuvacada *ö:rü-* (s. 113b) biçiminde yaşadığını yazar; ancak bu bilgiyi soru işaretiyle kaydeder. Clauson burada Tuvaca sözcüğün anlamını vermez. Tuv. *öörü-* sözcüğü TW'da 'sevinmek, büyük sevinç duymak' (Ölmez, 2007, s. 234a) anlamıyla verilir. Orh. *öğir-* eylemi Tuvaca dışında Yakutça ve Dolganca da varlığını sürdürür.

17. öğleş- 'danışmak' [T, 1. taş, D 3].

Yak. *öydös-* 'anlaşmak, birbirini anlamak' (YRS 284), **Dol.** Ø.

ET *ö:gleş-* eylemini Orhon ve Uygur metinleriyle örneklendiren Clauson (s. 107b) hiçbir çağdaş dile gönderme yapmaz. Bu eylem az bir anlam farkıyla günümüzde yalnızca Yakutçada yaşar.

18. ölür- 'öldürmek' [BK D 9].

Yak. *ölör-* 'öldürmek' (YRS 285 1; RYS 654 1; TSS 209), **Dol.** *ölör-* 'öldürmek' (DW 199).

Clauson (s. 151a) sözcüğün 11. yy.'da yerini *öldür-* biçimine bıraktığını, günümüzde yalnızca Kuzey doğu grubundan bir iki dilde[17] ve Tuvacada yaşadığını yazar. ET *ölür-* eylemi *Tuwinischer Wortschatz*'da da *ölür-* 'öldürmek' (Ölmez, 2007, s. 232a) olarak geçer. ET *öl-* eyleminin *-(U)r-* ekli bu eski ettirgenlik biçimi Clauson'un verdiği diller dışında Yakutça ve Dolgancada da yaşamaktadır.

19. tıl '(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci' [T, 1. taş, K 8].

Yak. *tıl* 'dil; tutsak' (LPOYY 14); 'dil (organ); dil, lisan; sözcük' (YRS 419 1, 2, 3), **Dol.** *tıl* 'dil (organ); söz, sözcük' (SDR-RD 72; DW 237 1, 2, 3).

17 Clauson burada *Radloff Sözlüğü I*, s. 1250'ye gönderme yapar.

Clauson (s. 489b) sözcüğün Tuvaca dışındaki bütün dillerde *i*'li olarak görüldüğünü yazar. Tuvaca biçim *Tuwinischer Wortschatz*'da *dıl* 'dil' (Ölmez, 2007, s. 232a) olarak geçer. ET *tıl* sözcüğü Tuvaca dışında Yakutça ve Dolgancada da eski art ünlülü biçimi korumaktadır.

20. tirgür- 'diriltmek' [BK D 23].

Yak. *tirier-* 'diriltmek' (YRS 385; TSS 68), **Dol.** Ø.

Clauson *tirgür-* maddesinde (s. 545b) bu eylemin orta dönemde *tirgüz-* olarak değiştiğini yazar. Ancak ET *tirgür-* eylemi Yakutçada *tirier-* biçiminde, hiçbir anlam değişikliğine uğramadan varlığını sürdürür. Bu sözcük de günümüzde yalnızca Yakutçada yaşamaktadır (?). Yakutçada *-gU* ses öbeği diftonglaşır ve bir önceki hecedeki ünlüye bağlı olarak *-ıa*, *-ie*, *-uo* ya da *-üö* halini alır. Yak. *tirier-* < *tirgür-* örneğine benzer bir ses gelişimi için krş. Yak. *irier-* 'yumuşatmak; ısıtmak; ısıtmak' (YRS 154) < *ergür- I* 'eritmek, çözmek' (Clauson, s. 227a); Yak. *sıtıar* 'yatırmak' (YRS 363b) < *yatğur-* 'yatırmak' (Clauson, s. 888b) vb.

21. topul- 'delmek' [T, 1. taş, G 6].

Yak. *tobul-* 'delmek' (YRS 387; RYS 504), **Dol.** Ø[18].

Tezcan, Tuñukuk Yazıtı, 1. taş, güney yüzü, 6. satırdaki 𐰚𐰇𐰴𐰇𐰃𐰴 yazılışında geçen sözcüğün kökünün *topul-* 'delmek' olarak okunması gerektiğini 1975 yılında yayımladığı bir makaleyle göstermişti. Clauson'un 1972'de yayımlanan etimolojik sözlüğünde bu eylem *topla-* 'toplamak' (s. 440b) olarak geçiyordu. Tezcan'ın önerdiği *topul-* eylemi ise Clauson'da *tupul-* 'delmek' (s. 440a) okunuşuyla veriliyor; ancak ilk olarak Uygur metinleriyle örneklendiriliyordu. Tezcan makalesinde ET *topul-* eylemiyle aynı kökten olan

18 Bu eylem Dolgancadaki *tobulu* sözcüğünde kalıplaşmış olarak görülür: **Dol.** *tobulu tüs-* 'kara batmak' Etim.: **Yak.** *tobulu* 'tamamen' < *tobul-* 'içine işlemek, altına geçmek; etkili olmak' (DW 224). Bu gibi kalıplaşmış biçimler doğrudan karşılaştırma amacıyla kullanılmamıştır.

Küerikçe[19] *toptık* 'delik', *toptın-* 'yırtılmak, delikli olmak', *toptındır-* 'yırtmak, delik açmak', Hak.[20] *tobır-* 'arasından geçmek, 2. (ekin, ot) baş vermek, sürmek', *tobıra* 'bir uçtan bir uca, bir yandan bir yana' gibi sözcüklere değinmiştir. Clauson ise *tupul-* maddesinde hiçbir çağdaş dile gönderme yapmamıştır.

İlk olarak Orhon Yazıtlarında karşımıza çıkan ET *topul-* eylemi için günümüz Türk dillerinden verilebilecek en iyi örnek, hiç kuşkusuz Yak. *tobul-* 'delmek' eylemidir. ET *topul-* eylemine denk olan bu biçim günümüzde yalnızca Yakutçada yaşamaktadır. Yakutçada iki ünlü arasındaki ötümsüz 'p' ünsüzünün ötümlüleşmesi için pek çok örnek bulmak mümkündür: ET *kapış-* 'birbirini yakalamak, kapışmak' (Clauson, s. 587a-b) = Yak. *xabıs-* 'kapışmak' (YRS 472), ET *yapın-* 'kapanmak, örtünmek, yapışmak' (Clauson, s. 878b) = Yak. *sabın-* 'kapanmak, örtünmek vb.' (YRS 308), ET *tepin-* 'tepinmek' (Clauson, s. 442a) = Yak. *tebin-* 'tepinmek' (YRS 423) vb.

22. tu- 'kapanmak' [T, 1. taş, D 6].

Yak. *tuuy-* 'boğmak, soluk almayı güçleştirmek; *mec.* eziyet etmek; zahmet vermek; baskı yapmak' (LPOYY 65; YRS 409 1, 2), **Dolg.** Ø.

Orh. *tu-* eyleminin *-n-* ekli edilgen gövdesi Türk dillerinde *tun-*, *dun-* biçiminde yaşamaktadır: **Tuv.** *dun-* 'tıkanmak' (Tekin, 1994, s. 41, mad. 26.3), 'tıkanmak, kapanmak' (TW 147a), **Hak.** *tun-* 'sağır olmak, (kulağı) tıkanmak' (Tekin, 1994, s. 41, mad. 26.3), 'sağır olmak, sağırlaşmak' (HTS 527b), **Alt.** *tun-* '2. (boğaz, gırtlak için) tıkanmak' (ATS 147a). Orh. *tu-* eyleminin yalın biçiminin korunduğu tek Türk dili ise Yakutçadır.

Yakutça eylemin sonunda görülen *-y* sesi, ET karşılığı düz-dar ünlüyle biten eylemlere gelen ikincil bir *-y* sesidir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 102-111): Örn. ET *ağrı-* 'hastalanmak' : **Yak.** *tarıy-* (LPOYY 71; YRS 521; RYS 43), ET *udı-* 'uyumak' : **Yak.** *utuy-*

19 Tezcan Küerikçe bu örnekleri *Radloff Sözlüğü*, 3. cilt, s. 1229'dan aktarır.

20 Tezcan Hakasça örnekleri *Hakassko-Russkiy Slovar'*, s. 229'dan aktarır.

'uyumak' (LPOYY 42; YRS 446 1; RYS 607 1). Bu *-y* sesi Yakutçada *tuuy-* örneğinde olduğu gibi tek, açık heceli ve ünlüsü uzun kimi eylemlerden sonra da görülebilmektedir: Orh. *ba-* 'bağlamak' : **Yak.** *baay-* 'bağlamak' (LPOYY 31; YRS 54; RYS 480; TSS 23; TDBÜ 172), Orh. *ö-* 'düşünmek, akıl etmek, bilmek' : **Yak.** *üöy-* 'düşünmek' (TDBÜ 183; P IV sü. 3137; YRS Ø; RYS Ø).

23. ū 'uyku' [KT D 35].

Yak. *uu* 'uyku' (LPOYY 121; YRS 447; RYS 660 1), **Dol.** *uu* 'uyku' (DW 247 I).

Sevortyan *u:*, *u* 'uyku' maddesinde (1974, s. 564) *uyu-*'ya (s. 579-581) gönderme yapar. Bu maddede *u:* ya da *u* sözcükleriyle ilgili olarak herhangi bir çağdaş dile değinilmez. Clauson ise *u:* maddesinde (s. 2a) sözcüğün 11. yüzyıldan sonra görülmediğini kaydeder. Ancak ET *ū* sözcüğü Yakutça ve Dolgancada hâlâ varlığını sürdürmektedir. ET *ū* sözcüğünün yaşadığı bir başka Türk dili ise Halaççadır: Hal. *ū* 'uyku' (Doerfer 1980, s. 209'dan aktaran Gülsevin, 1990, s. 58).

24. uğuş 'boy, kabile, grup' [BK K 4].

Yak. *uus* 'soy, aile; tür' (TDAA 54), 'soy, kuşak, aile' (YRS 448 II 1; RYS 552 1), 'soy' (TSS 245), **Dol.** *uus* 'aile, soy' (TDAA 54), 'aile; klan, kabile' (DW 248 II)

Clauson (s. 96a) eski dönemde kabile ya da klandan küçük, aileden büyük bir birimi yansıtan sözcüğün 'geniş aile' ya da daha az bir kesinlikle 'aile' anlamı taşıdığını; buradan 'nesil, kuşak' ya da 'akrabalık derecesi', daha sonra da 'ailenin küçük bir üyesi, torun' anlamlarının çıktığını yazar. Clauson sözcüğün Osmanlıcada (Redhouse Sözlüğü, s. 258) ve 20. yy.'da Anadolu'da *oğuş* 'torun'[21] olarak yaşadığı bilgisini verir. Bu sözcük *Derleme Sözlüğü*'nde de (c. 9, s. 3272a) *oğuş* 'erkek çocuk' olarak yer alır. ET sözcük günümüzde Anadolu ağızları dışında Yakutça ve Dolgancada da varlığını sürdürmektedir (Li, 1999, s. 54).

21 Clauson *Söz Derleme Dergisi*, s. 1085'e gönderme yapar.

de vardır: *yuvarlan-* '1. kendi üzerinde dönerek hareket etmek; 3. yere devrilmek, düşmek' (TS II, s. 2476b).

Sonuç:

Sibirya Türk dillerinin sözvarlığında üç büyük yazıttan günümüze kadar gelen ve bugün yalnızca Sibirya Türk dillerinden bir ya da birkaçında yaşayan birtakım sözcükler bulmak mümkündür. Bu makalede esas olarak üç büyük yazıttan Yakutça ve Dolgancaya gelen, ses ya da anlam açısından eskicil özellikler taşıyan sözvarlığı üzerinde durulmuş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Orhon Yazıtlarında geçen *aygucı* 'sözcü, kağanın sözcüsü' (bkz. madde 3), *balık* (II) 'çamur' (bkz. madde 5), *koduz* 'kadın, dul, kocasız kadın' (bkz. madde 11), *küreg̈* 'kaçak' (bkz. madde 12), *ö-* 'düşünmek, akıl etmek, bilmek' (bkz. madde 15), *öğleş-* 'danışmak' (bkz. mad. 17), *tirgür-* 'diriltmek' (bkz. mad. 20), *topul-* 'delmek' (bkz. mad. 21), *tu-* 'kapanmak' (bkz. mad. 22) ve *yubul-* 'yuvarlanmak' (bkz. madde 28) sözcükleri **yalnızca Yakutçada** varlığını sürdürür (toplam 10 adet).
- Orhon Yazıtlarında geçen *anın* 'onun ile' (bkz. madde 1), *aṅıg̈* 'kötü, fena' (bkz. mad. 2), *kamşag̈* 'sallantılı, kargaşa içinde' (bkz. madde 7), *kamşat-* 'sarsılmak, sendelemek' (bkz. madde 8), *kantan* 'nereden' (bkz. madde 9), *kısıl* 'dağ geçidi, dar vadi' (bkz. madde 10), sözcükleri günümüzde **hem Yakutçada hem Dolgancada** varlığını sürdürür (toplam 6 adet).
- Orh. *ıt* köpek (yıl adı) (bkz. madde 6), *olur-* 'oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek' (bkz. madde 13), *olurt-* 'tahta oturtmak, oturmak' (bkz. madde 14), *öğir-* 'sevinmek' (bkz. madde 16), *ölür-* 'öldürmek' (bkz. mad. 18), *tıl* (düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci' (bkz. mad. 19) biçimleri günümüzde yalnızca **Yakutça, Dolganca ve Tuvacada** yaşar (toplam 6 adet). Yakutça ve Dolganca eskicil sözvarlığını koruma bakımından en çok Tuvacayla benzerlik göstermektedir.
- Orh. *ba-* 'bağlamak' (bkz. madde 4), *uğuş* 'boy, kabile, grup' (bkz. madde 24), *ü* 'uyku' (bkz. madde 23), *üküş* çok' (bkz. madde 25), *ürüŋ* 'beyaz, ak' (bkz. madde 26), *yerçi* 'kılavuz' (bkz. madde 27) sözcükleri de **Yakutça ve Dolganca dışında bir iki dilde daha** görülmektedir (toplam 6 adet).

Sibirya Türk dillerinin, özellikle de Yakutça ve Dolgancanın sözvarlığının birçok özelliğiyle Eski Türk yazıtlarını andırdığı ve bu dillerin Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında sesbilgisi, sözyapımı, sözvarlığı ve anlambilimi açısından öteki Türk dillerine göre eskicil kimi özellikler taşıdığı bir gerçektir.

Altayca Örnekler Dizini

cüzüt- 'yüzdürmek' = ET *yüzüt-* 'yüzdürmek'

kiyik 'yaban hayvanı' = ET *keyik* 'büyük baş av hayvanı'

tun- '(boğaz, gırtlak için) tıkanmak' krş. ET *tu-* 'kapanmak'.

ulay 'birbiri ardına, üst üste, peş peşe' = ET *ulayu* 'önce, ilk önce'

Anadolu Ağızlarına Ait Örnekler Dizini

oğuş 'torun; erkek çocuk' = ET *uğuş* 'boy, kabile, grup'

öğüş 'çok' = ET *üküş* 'çok'

ürün 'süt, yoğurt' = ET *ürüŋ* 'beyaz, ak'

Dolganca Örnekler Dizini

aŋıı ~ aŋı 'günah' = ET *aŋığ* 'kötü, fena'
baay- 'bağlamak' = ET *ba-* 'bağlamak'
hircit 'kılavuz, rehber; lider, önder, baş, başkan; eşlikçi' = ET *yerçi* 'kılavuz'
ıt 'köpek' = ET *ıt* köpek (yıl adı)
kamnaa ~ kamnıı 'gidiş, gitme, hareket (etme)' = ET *kamşağ* 'sallantılı, kargaşa içinde'
kamnat- 'sallanmak, ırgalanmak; sallanmak, sendelemek, yalpalamak' = ET *kamşat-* 'sarsılmak, sendelemek'
kantan 'nereden' = ET *kantan* 'nereden'
kıtıl ~ kıtııl 'kıyı; sahil' = ET *kısıl* 'dağ geçidi, dar vadi'
oççо 'bu kadar, o kadar' = ET *ança* 'öyle(ce), şöyle(ce)
olor- 'oturmak; yaşamak' = ET *olur-* 'oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek'
olort- 'oturtmak, yerleştirmek' = ET *olurt-* 'tahta oturtmak, oturmak'
onon 'onunla; böylece, böylelikle' = ET *anın* 'onun ile'
ölör- 'öldürmek' = ET *ölür-* 'öldürmek'
tıl 'dil (organ); söz, sözcük' = ET *tıl* '(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci'
uu 'uyku' = ET *ū* 'uyku'
uus 'aile, soy; klan, kabile' = ET *uğuş* 'boy, kabile, grup'
ügüs 'çok' = ET *üküş* 'çok'
ürüŋ 'beyaz' = ET *ürüŋ* 'beyaz, ak'
üör- 'sevinmek' = ET *öğir-* 'sevinmek'

Gagavuzca Örnekler Dizini

baldıska 'baldız'
dayka 'dayı'

Hakasça Örnekler Dizini

kilir- 'getirmek' = ET *kelür-* 'getirmek'
pĭrger 'beriye, buraya; öteye' = ET *birgerü* 'güneye doğru, güneye'
tobır- 'arasından geçmek; (ekin, ot) baş vermek, sürmek'
tobıra 'bir uçtan bir uca, bir yandan bir yana'
tun- 'sağır olmak, (kulağı) tıkanmak' krş. ET *tu-* 'kapanmak'
tügede 'bütünüyle, tümüyle' = ET *tüketi* 'tamamiyle, baştan sonuna kadar'

Halaççа Örnekler Dizini

hiriŋ 'beyaz' = ET ürüŋ 'beyaz'
ū 'uyku' = ET *ū* 'uyku'
vā^{a}- 'bağlamak' = ET *ba-* 'bağlamak'

Karayca Örnekler Dizini

kiyik 'vahşi, yabani; gaddar, merhametsiz' = ET *keyik* 'büyük baş av hayvanı'
tıyıska 'erkek kardeşin karısı' = Kar. *tıyıs* 'kocanın erkek kardeşi'

Kırgızca Örnekler Dizini

kiyik '(domuz müstesna olmak üzere) bütün çatal tırnaklı yabani hayvanlar' = ET *keyik* 'büyük baş av hayvanı'
ürüŋ baraŋ 'şafak, tan' = ET *ürüŋ* 'beyaz, ak'

Kumukça Örnekler Dizini

kiyir- 'sokmak' = ET kigür- 'sokmak'

Küerikçe Örnekler Dizini

toptık 'delik'
toptın- 'yırtılmak, delikli olmak'
toptındır- 'yırtmak, delik açmak'

Teleütçe Örnekler Dizini

çalma 'bayramlık hafif giysi için kullanılan süs' = ET *yalma* 'kaftan'
yerçi 'yolcu, gezgin' = ET *yerçi* 'kılavuz'

Tuvaca Örnekler Dizini

azı 'veya, yoksa' = ET *azu* 'veya, yoksa'
baştay 'başta, ilk, birinci' = ET *başlayu* 'önce'
çugay 'tebeşir, kireç; beyaz boya, badana' = Orh. *çugay* < Moğ. *şikuy, şokuy, çokuy*
dıl 'dil' = ET *tıl* '(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci'
dun- 'tıkanmak, kapanmak' krş. ET *tu-* 'kapanmak'
ıt /d/ 'köpek, it' = ET *ıt* köpek (yıl adı)
ijik- 'dalmak, batmak' = ET *içik-* 'bağımlı olmak, tabi olmak'
kür- 'getirmek, sokmak, ithal etmek' = ET *kiğür-* 'girdirmek, sokmak'
olur- 'oturmak, durmak, yaşamak' = ET *olur-* 'oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek'
olurt- 'dikmek, oturtmak' = ET *olurt-* 'tahta oturtmak, oturmak'
ölür- 'öldürmek' = ET *ölür-* 'öldürmek'
öörü- 'sevinmek, büyük sevinç duymak' = ET *öğir-* 'sevinmek'
ulay ulay 'sürekli olarak, birbiri ardınca' = ET *ulayu* 'önce, ilk önce'
ürüŋ 'iç, çekirdek (ceviz, fındık vb.)' = ET *ürüŋ* 'beyaz, ak'

Yakutça Örnekler Dizini

ayıı 'günah' = ET *aŋığ* 'kötü, fena'
baay- 'bağlamak' = ET *ba-* 'bağlamak'
bılık 'çamur' = ET *balık* 'çamur'.
ıt 'köpek' = ET *ıt* köpek (yıl adı)
ıyaaççı (§ *iyaaççı-kerdeeççi kihi*) 'buyruk ve akıl veren kişi' = ET *ayguçı* 'sözcü, kağanın sözcüsü'
irier- 'yumuşatmak; ısıtmak; ısıtmak' = ET *ergür- I* 'eritmek, çözmek'
keyiik 'tos vuran' = ET *keyik* 'büyük baş av hayvanı'
kıtıl 'kıyı, sahil; ırmak vadisi' = ET *kısıl* 'dağ geçidi, dar vadi'
küree- 'kaçmak' = ET *küre-* 'kaçmak'
kürüü 'kaçma, kaçış' = ET *küreğ* 'kaçak'
oççо 'bu kadar, o kadar' = ET *ança* 'öyle(ce), şöyle(ce)
olor- 'oturmak, yaşamak; (sandalyeye vb.) oturmak' = ET *olur-* 'oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek'
olort- 'oturtmak, yerleştirmek' = ET *olurt-* 'tahta oturtmak, oturmak'
onon 'onunla; böylelikle; çünkü' = ET *anın* 'onun ile'
ölör- 'öldürmek' = ET *ölür-* 'öldürmek'
öydös- 'anlaşmak, birbirini anlamak' = ET *öğleş-* 'danışmak'
sabın- 'kapanmak, örtünmek' = ET *yapın-* 'kapanmak, örtülmek, yapışmak'
sıtıar 'yatırmak' = ET *yatğur-* 'yatırmak'
sircit 'kılavuz' = ET *yerçi* 'kılavuz'
suul- 'düşmek, yıkılmak; kaymak, yuvarlanmak' = ET *yubul-* 'yuvarlanmak'
tebin- 'tepinmek' = ET *tepin-* 'tepinmek'
tıl 'dil; dil, lisan; tutsak; sözcük' = ET *tıl* '(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci'
tirier- 'diriltmek' = ET *tirgür-* 'diriltmek'
tobul- 'delmek' = ET *topul-* 'delmek'
tuuy- 'boğmak, soluk almayı güçleştirmek; *mec.* eziyet

etmek; zahmet vermek; baskı yapmak' = ET *tu-* 'kapanmak'

uu 'uyku' = ET *ū* 'uyku'

uus 'soy, aile; kuşak; tür' = ET *uğuş* 'boy, kabile, grup'

ügüs 'çok' = ET *üküş* 'çok'

ürüŋ 'beyaz' = ET *ürüŋ* 'beyaz, ak'

üör- 'sevinmek' = ET *öğir-* 'sevinmek'

üöy- 'düşünmek' = ET *ö-* 'düşünmek, akıl etmek, bilmek'

satı 'yaya' = ET *yadağ* 'yaya'

xabıs- 'kapışmak' = ET *kapış-* 'birbirini yakalamak, kapışmak'

xamnı ~ xamsı 'hareket' = ET *kamşağ* 'sallantılı, kargaşa içinde'

xamsat- 'hareket ettirmek, itmek' = ET *kamşat-* 'sarsılmak, sendelemek'

xantan 'nereden' = ET *kantan* 'nereden'

xotuuska 'karı, eş, zevce' = ET *koduz* 'kadın, dul, kocasız kadın'

KISALTMALAR VE İŞARETLER

a : 'a' sütunu
Alt. : Altayca
ATS : Altayca-Türkçe Sözlük
ayr. : ayrıca
b : 'b' sütunu
BK : Bilge Kağan yazıtı
bkz. : bakınız
c. : cilt
dip. : dipnot
D : Doğu yüzü
Dol. : Dolganca
DW : Dolganischer Wortschatz
DWb : Dolganische Wortbildung
ET : Eski Türkçe
Etim. : etimoloji
G : Güney yüzü
Gag. : Gagavuzca
GJV : Geschichte des Jakutischen Vokalismus
Hak. : Hakasça
Hal. : Halaççа
HTS : Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük
K : Kuzey yüzü
KT : Kül Tägin yazıtı
Kar. (h) : Karaimcenin (Karayca) Lutsk-Haliç lehçesi

Kar. (hkt) : Karaimcenin (Karayca) Haliç, Kırım, Troki lehçeleri
KKS : Karayca Kısa Sözlük
krş. : karşılaştırınız
KS : Kırgız Sözlüğü
LPOYY : Leksiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurkskogo i Yakutskogo Yazıkov
mec. : mecazî
Orh. : Orhon Türkçesi
Ork. : Orhon Türkçesi
P : Pekarskiy Sözlüğü
RYS : Russko-Yakutskiy Slovar'
s. : sayfa
SDR-RD : Slovar' Dolgansko-Russkiy i Russko-Dolganskiy
sü. : sütun
T : Tuńukuk yazıtı
TDA : Türk Dilleri Araştırmaları
TDAA : Türk Dillerinde Akrabalık Adları
TDBUÜ : Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler
TS : Türkçe Sözlük
TSS : Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük
Tuv. : Tuvaca
Tür. : Türkçe
TW : Tuwinischer Wortschatz
Yak. : Yakutça
YM : Yakut Manual
YRS : Yakutsko-Russkiy Slovar'
Ø : yok
≠ : eşit olmayan biçim
§ : içinde geçer

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Afanas'yev, P.S. ve L.N. Xaritonov. *Russko-Yakutskiy Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1968.

Aksenova, E.E, N.P. Bel'tyukova, T.M. Koşeverova. *Slovar' Dolgansko-Russkiy i Russko-Dolganskiy*. Sankt-Peterburg: Prosveşçenie, 1992.

Arıkoğlu, Ekrem. *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ, 2005.

Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.

Devlet, Nadir. "Sibirya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri," *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg: 25-46, 1997.

Doerfer, G., Semih Tezcan. *Wörterbuch des Chaladsch*. Budapest: 1980.

Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.

Fasmer, Maks. *Etimologiçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka I-IV*. Moskva: Progres, 1987.

Gülsevin, Gürer. "Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) Tarihî İlgi Düzeni," *TDAY Belleten 1990*. Ankara: TDK: 55-64, 1994.

Gültek, Vedat. *Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat, 2004.

Kałużyński, Stanisław. "Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache," *Iacutica*. Warszawa: Dialog: 35-188, 1995.

—, "Einige tungusische Lehnwörter im Jakutischen," *Iacutica*. Warszawa: Dialog: 225-232, 1995.

Killi, Gülsüm. "Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklüğünün (Saha, Tuva, Hakas, Altay) Diline Fonolojik Açıdan Bir Bakış," *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg: 57-68, 1997.

Krueger, John. R.. *Yakut Manual*. İndiana: İndiana University Publications, 1962.

Levin, G.G.. *Lexiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurkskogo i Yakutskogo Yazıkov: V Sravnitel'nom Plane s Altayskim, Xakasskim, Tuvinskim Yazıkami*. Novosibirsk: Nauka, 2001.

Li, Yong-Sŏng. *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg, 1999.

Longman-Metro. *Büyük İngilizce Türkçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Metro Kitap, 1993.

Nasilov, D.M.. "Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıkları) ve Dilleri," *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg: 51-55, 1997.

Naskali, Gürsoy-Emine ve Muvaffak Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük* (N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından genişletilmiş). Ankara: TDK, 1999.

Ölmez, Mehmet. "Tanıtma: Dolganischer Wortschatz," *TDA*. Sayı no 4: 201-206, 1994.

—, "Tanıtma: Dolganische Wortbildung," *TDA*. Sayı no 7: 271-276, 1997.

—, "Tuvacanın Eskiliği Üzerine," *TDA*. Sayı no 10: 133-138, 2000.

—, *Tuwinischer Wortschatz: Mit Alttürkischen und Mongolischen Parallelen* (Tuvacanın Sözvarlığı-Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.

Pekarskiy, E.K.. *Slovar' Yakutskogo Yazıka II*. Leningrad: Akademii Nauk Soyuza Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1927.

—, *Slovar' Yakutskogo Yazıka IV*. Leningrad: Akademii Nauk Soyuza Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1928.

Ryumina, Sırkaşeva, N. A. Kuçigaşeva. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. (Çev.: Şükrü Halûk Akalın, Caştegin Turgunbayev), Ankara: TDK, 2000.

Sevortyan, E. V. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov I*. Moskva: Nauka, 1974.

—, *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov II*. Moskva: Nauka, 1978.

—, *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov V*. Moskva: Yazıki Russkoy Kul'turı, 1997.

Sleptsov, P. A.. *Yakutsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya,1972.

Stachowski, Marek. *Dolganischer Wortschatz*. Kraków: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1993.

—, *Geschichte des Jakutischen Vokalismus*. Kraków: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1993a.

—, *Dolganische Wortbildung*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997.

Steuerwald, Karl. *Almanca Türkçe Sözlük*. Birinci baskı. İstanbul: ABC Yayınevi, 1998.

Tekin, Talat. *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları 5, 1994.

—, *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 1, 2003.

—, *Orhon Yazıtları*. İkinci basım. Ankara: TDK, 2006.
—, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg, 1995.
— ve Mehmet Ölmez. *Türk Dilleri: Giriş*. İkinci basım. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2, 2003.
Tezcan, Semih. "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme," *TDAY-Belleten*. Ankara: 173-181, 1975.
—, "Über orchon-türkisch *çuγay*," Beläk Bitig, Sprachstüdien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag, Hrsg. von Marcel Erdal und Semih Tezcan, Turcologica 23, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden: 223-231, 1995.
Vasiliev (Cargıstay), Yuriy. *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK, 1995.
Yudahin, K. K.. *Kırgız Sözlüğü II* (Çev.: Abdullah Taymas). Dördüncü baskı. Ankara: TDK, 1998.

Sibirische Studien 2.1, 2007: 41-64
Sibirya İncelemeleri

Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar

Erhan Aydın*
(Kayseri)

Abstract: One of the most important campaigns cited in the Old Turkic Inscriptions is the one launched at northern regions. Wars fought against Qurïqans, Čiks and Kirghizs are all mentioned here. There are six lines in the Inscriptions of Tonyukuk about the campaign carried out against Kirghizs. It also gives the details of the events that took place enroute or during the campaign.

This article intends to explain the Kirghiz campaigns mentioned in Köl Tigin, Bilge Khaghan, Tonyukuk and Šine Usu inscripitions. Here, we especially tried to clarify the place names.

Keywords: Old Turkic Inscriptions, Kirghiz campaigns, Place names, Kök Türks.

1. Giriş:

Eski Türk yazıtlarında anlatılan seferler içerisinde en önemlilerinden birisi kuşkusuz kuzeye yapılan seferlerdir. Bu seferlerde Azlar, Kurıkanlar, Çikler ve nihayet Kırgızlarla yapılan savaşlardan söz edilmiştir. Bu seferlerin önemli bir özelliği de çok fazla yer adının

* Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kayseri; erhana@erciyes.edu.tr